

BARON ŽIGA ZOIS IN RDEČI KRAP,
KI JE V RESNICI KIRNJICA

Je res, ni res

POMEMBNEZ

V Sloveniji bi morali leto 2019 razglasiti za Zoisovo leto

Dragan Božič

Če bi me kdo prosil, naj naštejem deset najpomembnejših Slovencev, bi mednje gotovo uvrstil tudi Žigo Zoisa. Pročelje njegove palače na Bregu 22 v Ljubljani krasi bronasto doprsje, pod katerim piše, da je bil naravoslovec, gospodarstvenik in mecen. Splošno znano je, da je baron Zois kot duša slovenskega preporoda duhovno in gmotno podpiral dramatika Linharta, pesnika Vodnika in jezikoslovca Kopitarja ter da je njegovo veliko bogastvo temeljilo na pridobivanju in prodaji železa. Med naravoslovce pa ga lahko med drugim uvrščamo zato, ker je ustvaril izjemno zbirko mineralov, v kateri je imel kot prvi na Kranjskem celo štiri izpodnebnike, ker se je zanimal za način nastanka kamnin, ki tvorijo Julijske Alpe, in ker je v svoji palači gojil ter preučeval človeške ribice ali močerile. Te skrivnostne slepe dvoživke, ki menda dočakajo sto let ali več, živijo v podzemlju dinarskega Krasa in bodo v Postojni doživele samo njim posvečeno razstavo. Baron Zois je za življenja napisal na stotine pisem, ki so romala po vsej Evropi in so v veliki meri v izvirniku ali osnutku ohranjena v raznih knjižnicah, arhivih in muzejih. Vsebina velike večine teh pisem pa ostaja skrivnost, saj še prepisana niso bila, kaj šele prevedena. Učeni baron žal ni čutil prav nobene potrebe, da bi svoje misli in znanje posredoval javnosti. Edina znana izjema je v nemščini napisani članek o človeški ribici, ki nosi naslov Poročilo o vrsti ribe iz vasi Vir pri Stični in je izšel leta 1807 v ljubljanskem tedniku Laibacher Wochenblatt. Zaradi piščeve prevelike skromnosti sicer ni podpisan, vendar iz drugega vira vemo, da ga je napisal znameniti baron.

Odnos Republike Slovenije do zapuščine velikega Kranjca

Slovenci smo še vedno veliki dolžniki Žige Zoisa. Resda se po njem imenujejo kratka cesta v središču Ljubljane, piramida ob njegovi palači, štipendije za nadarjene učence in celo nagrada za najpomembnejše

znanstvene dosežke, vendar je to še vedno mnogo premalo. Njegov litoželezni nagrobnik, na katerega moidoče ne opozarja noben napis, žalostno propada na dvorišču njegove palače, njegova že prej omenjena bogata korespondenca z izjemo pisem, ki sta si jih pisala s Kopitarjem, ostaja neobjavljena in neobdelana, velika večina njegove zbirke mineralov pa je shranjena v depojih Prirodoslovnega muzeja Slovenije. Zoisova knjižnica je razpršena po policah s starimi tiski Narodne in univerzitetne knjižnice, njeni rokopisni popisi pa niso prepisani in ne preučeni. Sicer pa naj spomnim, da se bliža 200. obletnica Zoisove smrti. Naj Ljubljana in Slovenija leto 2019 naredita za Zoisovo leto, zaznamovano s privlačnimi razstavami in zlahtnimi publikacijami. To bo priložnost, ki je ne smemo zamuditi. Zois je bil osebnost evropskih obzorij. Njegova zapuščina je tako bogata in izjemna, da bi s primerno predstavitvijo v njegovem letu v naše kraje lahko privabili na tisoče tujih turistov, željnih videti staro, lepo, zanimivo in dragoceno. Finančni vložek bi bil gotovo mnogo-terto povrnjen.

Rdeči krap, ujet v Savi in prenesen na bakreno ploščo

Pri poglobljenem preučevanju Zoisove zapuščine bo gotovo prišlo na dan še marsikaj zanimivega. Naj tokrat predstavim zgodbo o rdečem krapu. Med grafičnimi listi in slikami, ki jih hrani Grafični kabinet Narodnega muzeja Slovenije v Ljubljani, je le peščica upodobitev živali. So pa nekatere od teh izjemne, na primer sliki potemnelih človeških ribic, ki ju je leta 1845 naslikal dunajski akademski slikar Michael Sandler in sem ju predstavil v februarjski številki revije Proteus, in bakrorez z upodobitvijo rdeče ribe, ki je nalepljen na karton, na katerega hrbtu je listek z besedilom v gotici. Kar nekaj truda me je stalo, da sem razvozlal ne prav lepo napisan zapis. V prevodu se glasi: »Slika tako imenovanega rdečega krapa, ki je zaradi svoje barve prava redkost in so ga v prejšnjem stoletju med letoma 1780 in 1790 ujeli v reki

Oljni portret ljubljanskega barona Žige Zoisa, ki ga je naslikal slikar Andrej Janez Herrlein, ki je prišel v Ljubljano leta 1778 kot učitelj risanja. Hrani ga Narodni muzej Slovenije. / foto: Tomaž Lauko

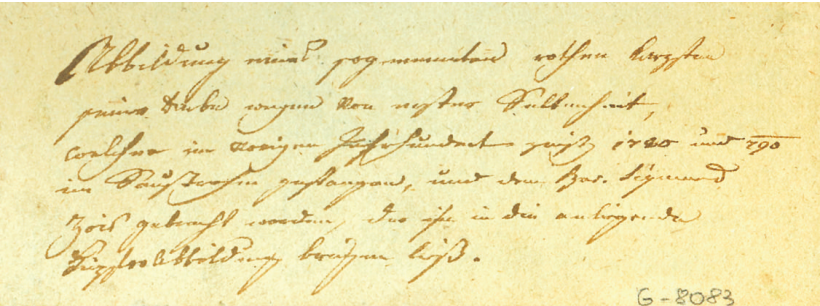
Savi ter prinesli baronu Žigi Zoisu, ki ga je dal prenesti na priloženi bakrorez.»

Kdo je avtor nenavadnega zapisa?

Zapis ni ne podpisan ne datiran, vendar glede na vsebino ni dvoma, da je nastal v 19. stoletju. Le kdo je njegov avtor? Morda bi našel odgovor na to vprašanje z načrtnim iskanjem rokopisov iz 19. stoletja, napisanih z isto roko, vendar za kaj takega nisem imel ne volje ne časa. Potem pa se mi je nasmehnila sreča. V roke mi je prišla knjiga Eme Umkove, v kateri je zaslužna slovenska arhivarka popisala tako imenovani Dolski arhiv. Med vsebino ene od škatal je navedena tudi »slika rdečega krapa«. Takoj sem vedel, da gre za bakrorez, ki ga hrani Grafični kabinet. Dolski arhiv je namreč v drugi polovici 19. stoletja prišel v takratni Deželni muzej, po drugi svetovni vojni pa so ga premestili v sedanji Arhiv Republike Slovenije. Le nekaj arhivalij je, kot kaže, ostalo v Narodnem muzeju, nasledniku Deželnega muzeja, med njimi bakrorez z upodobitvijo »rdečega krapa«. Ker se je v isti škatali kot slika rdeče ribe po popisu v knjigi Umkove nahajalo gradivo izpod peresa barona Jožefa Kalasanca Erberga (1771 do 1843), sem posumil, da bi utegnil biti avtor zapisa na listku prav on. Erberg, znan kot vzgojitelj avstrijskega cesarja Ferdinanda in pisec Poskusa osnutka za literarno zgodovino Kranjske, je bil Zoisov prijatelj.

Bakrorez s kirnjico, katerega vrezovanje v baker je plačal baron Žiga Zois, je bil tabla 315 Blochovega dela Splošni prirodoepis rib. Na sliki je primerek iz Biblioteke SAZU, ki je pobarvan enako kot tisti v Narodnem muzeju Slovenije.

Na listek, nalepljen na hrbet kartona z bakrorezom s kirnjico v Narodnem muzeju Slovenije, je Zoisov prijatelj baron Jožef Kalasanc Erberg iz Dola pri Ljubljani napisal, da gre za sliko zelo redkega rdečega krapa iz reke Save.

Riba na bakrorezu ni krap, ampak kirnjica

Potem ko sem razvozlal pisca zapisa na listku, pa naj omenim še, da riba na bakrorezu v resnici ni krap. Da je tako, bi povedal vsak ribič, ki je kdaj ujel takega krapa. Značilnosti upodobljene ribe so poleg rdeče barve močno podaljšana tretja koščica hrbtna plavuti, repna plavut srpaste oblike in zelo dolgi trebušni plavuti. Gre za kirnjico, eno najlepših ribic Sredozemskega morja, ki živi v globinah med 30 in 100 m. Njena dolžina nikdar ne preseže 25 cm. V severnem Jadranu je na žalost ni, pač pa živi ob navpičnih stenah dalmatinskih otokov. Od kod je dobil baron Erberg bakrorez z lepotičko jadranskih globin? Od prijatelja Zoisa! Če si ga namreč še enkrat ogledamo, bomo pod ribico opazili napis v nemščini Gestochen auf Kosten von B. S. Z. in Laibach, ki pove, da je bila slika ribice vrezana v bakreno ploščo na stroške b(arona) S(igmunda) Z(oisa) v Ljubljani, nad zgornjim desnim vogalom okvira in v njegovem spodnjem desnem vogalu pa še številki CCCXV oziroma 315. Kaj pomenita? Nič drugega kot to, da gre za 315. tablo publikacije Splošni prirodoepis rib (Berlin, 1782–1795), ki jo je napisal berlinski zdravnik in naravoslovec Marcus Elieser Bloch ter velja kot najlepše delo o ribah, natisnjeno v 18. stoletju. En izvod je imel v svoji bogati knjižnici tudi baron Zois, ki je naveden na dveh seznamih prednaročnikov na to izjemno delo. Zdaj ga v zbirki starih tiskov hrani Narodna in univerzitetna knjižnica, vendar so vsi zvezki s kar 432 dragocenimi ročno pobarvanimi bakrorezi rib že

nekaj časa založeni. Morda pa ni daleč čas, ko jih bomo spet lahko občudovali v rokopisni zbirki naše osrednje knjižnice.

Glede na izpričano prijateljstvo med Zoisom in Erbergom bi seveda pričakovali, da bodo na listku zapisani resnični podatki o rdeči ribi na bakrorezu, ne pa izmišljena zgodba o rdečem krapu iz reke Save, v kateri krapci v 18. stoletju sploh niso živeli. Še najbolj verjetno je, da je zapis nastal proti koncu Erbergovega življenja, ko ga je pestila huda duševna bolezen. ■

športni klub | dnk

Dnevnikov športni dan na Rogli

Sobota, 28. avgusta 2010, od 9.30 naprej

- Pohod do Lovrenških jezer (9 km)
- Kolesarski maraton po okolici Rogle (63 km)
- Družabni program za otroke in odrasle s tekmovanjem v iskanju največjega jurčka in pohorska olimpijada

Več informacij in prijave na: <http://rogla.dnevnik.si>

